

Cami Mekânlarında Su ve Bir Algı unsuru Olarak Müstakil Su Ögeleri

Water in Mosque Interiors and Detached Water Elements as a Perception Factor

Arş. Gör. Gamze TAYILGA*
Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN**

DOI: 10.46641/medeniyetsanat.1106286

Araştırma Makalesi / Research Article

Öz

Su, canlılarda yaşamın devamı için bir ihtiyaç olmasının yanı sıra geçmişten günümüze pek çok kültürde kullanılagelen önemli bir öge olmuştur. İnsanın su ile olan ilişkisi toplumsal hayatın, yerleşimlerin ve dolayısıyla mimarinin etkilenmesini sağlamıştır. Su ögesi, farklı yapı türlerinde hem yapı içerisinde hem de yapı çevre mimari bir unsur olarak yer almıştır. İslam mimarisi ibadet yapılarında, su ögelerini merkeze alan veya ibadet mekânı içerisine dâhil eden çeşme, süs havuzu, şadırvan gibi uygulamalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Durağan ve akan olmak üzere, farklı biçimlerde kullanımlarıyla su, fiziki temizlenme ile birlikte, ruhsal arınma, yenilenme, canlanma gibi mesajları da içeren; dünya hayatı ve cennet tasvirini kullanıcı zihninde canlandıran bir algı unsurudur. Bu çalışmada; cami mimarisinde bir tasarım elemanı olarak kullanılan suyun mekân içerisinde bilinçli bir şekilde algı unsuru oluşturma durumu ve algısal etkileri incelenmiştir. Osmanlı Devletinden 2022 yılına kadar olan süreçte inşa edilmiş Marmara Bölgesinde yer alan çeşitli camilerin iç mekânlarında bulunan müstakil su ögeleri örneklemleri belirlenerek; biçimsel özellikleri, kullanım amaçları ve suyun fiziksel özellikleri yönüyle değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan bu çalışmada veriler, literatür ve dijital kaynak taraması yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışmanın özgün niteliğiyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Mimarisi, Algı, Cami, Su, Marmara Bölgesi*

Abstract

Water has been an element suitable for use in many cultures to be supplemented as well as a support for the continuation of living things. Human's relationship with water has affected social life, settlements and therefore architecture. The water element has taken place as an architectural element in different types of buildings, both inside the building and in the built environment. In Islamic architectural worship structures, applications such as fountains, ornamental pools and fountains, which center the water elements or include them in the place of worship, have been made and continue to be made. With its use in different forms, static and flowing, water, which contains messages such as physical purification, spiritual purification, renewal and revitalization; It is an element of perception that enlivens the depiction of worldly life and heaven in the mind of the user. In this study, the conscious perception of water, which is used as a design element in mosque architecture, and its perceptual effects are examined. By determining the sample of detached water elements in the interior spaces of various mosques in the Marmara Region, which were built in the period from the Ottoman Empire until 2022; It has been evaluated in terms of its formal properties, usage purposes and physical properties of water. In this research, which was carried out using qualitative research methods, the data were obtained by literature and digital source scanning method. Due to the original nature of the study, it is expected to contribute to the literature.

Keywords: *Islamic Architecture, Perception, Mosque, Water, Marmara Region*

* Maltepe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, gamzetayilga@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9573-3407.

** Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksek Okulu, İnşaat Bölümü, sdarslan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6979-5150.

Giriş

Dünya üzerindeki yaşamsal düzenin sürdürülebilmesi için, suyun hayati önemi tartışılmazdır. Bitkiler, ağaçlar, toprak, hava, kara veya suda yaşayan canlıların da varlığı suyun varlığına bağlıdır. Diğer yandan ise dünyanın ve insan vücudunun büyük çoğunluğu sulardan oluşmaktadır. İnsan için içilecek ve kullanılacak su temini oldukça önemlidir. Çünkü su temel ve sağlıkla ilgili bir ihtiyaç olmasının yanı sıra; üretim, temizlik, spor, ulaşım gibi ikincil yaşam faaliyetleri için de kullanılmakta; görsel ve işitsel etkisiyle anıtsal, eğlendirici ve dinlendirici mekânların oluşmasına da olanak sağlamaktadır. İklim ve coğrafya koşullarına göre suyun neden olabileceği doğal afetlerden korunmak da önemli bir sorun olmuştur. Suyun dünya, canlılar ve insan için önemi nedeniyle pek çok inanç için de su kutsal kabul edilmektir ve doğrudan etkisinin yanı sıra sembolik değerler de içermektedir.

Suyun yaşamsal ve stratejik önemi yerleşimlerin şekillenmesine de neden olmuştur. "Tarihin her döneminde yerleşimin suya bağlı olması, suyun mevsimlere göre farklı görünüm kazanarak insanı cezbetmesi onu bir medeniyet malzemesi konumuna yükseltmiştir (Pala, 2009: 442)" ifadeleri ile Pala, su ve medeniyet ilişkisine dikkat çekmektedir. Su ögesi, geçmişten günümüze farklı yapı türlerinde hem yapı içerisinde hem de yapı çevresinde mimari bir unsur olarak yer almıştır. Ayrıca farklı amaçlarla kullanıldığı da görülmektedir; işlevsel olarak içme, kullanma suyu, görsel ve estetik amaçlı veya dinlendirme, rahatlatma ve şifa sağlayıcı özellikleri ile su, yapı içerisinde ve çevresinde yer almaktadır. Suyun şehir içinde dolaşımını ve dağıtımını sağlamak için kemerler, kanallar, köprüler yapılmış; yüzme havuzu, hamam, çeşme, şadırvan, kuyu gibi uygulamalarla işlevsel kullanım sağlanmış; tasarım ögesi olarak da iç mekânda yer verilmiştir.

Erke Yaptı (2015: 24); insan, su ve mimari tasarım arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: "Su ile insanlar arasında kurulan bağ bir süre sonra mimari tasarımda bazen bir tasarım aracı, bazen konsepti oluşturan ana kriterlerden biri, bazen de ortaya çıkarılacak ürünün anlamını bir şekilde etkileme özelliğine sahip olmuştur." Mekânın bir ögesi olan suyun bu özelliği ile vurgulayıcı özelliğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Altun (2000: 1) ise bu durumu; "görüş alanı içine giren her şekildeki su kullanımı, kişiyi kendisine görünmez bir kuvvetle çeker. Hatta görüş alanına girmeyip sadece sesi işitilen bir akan su, kişide bir merak ve ulaşma duygusu uyandırır" şeklinde ifade etmektedir. Altun'un suyu ele alışında algısal ve duysal özellikleri öne çıkardığı görülmektedir. Su; gerek görsel gerek işitsel gerekse dokunsal özellikleri ile kullanıcıyı çekmekte mekân içerisinde yönlendirerek mekânı algılamasını etkilemektedir. Bu bağlamda, insanın suya yakın olma isteği mimari mekân ve su ilişkisini geliştirmiş ve yönlendirmiştir.

Mimari mekân, işleve yönelik olarak kullanımı olan sınırlı alanlar olarak tanımlanabilir. İbadet yapıları da bu sınıflandırmada yer almaktadırlar. İlk insandan bugüne, insanların kendilerinden farklı bir gücün varlığına inanmaları ile çeşitli dini ve inanç yapılarının oluştuğu görülmektedir.

Mimari mekânın öğeleri, ibadet mekânlarını daha etkili ve vurgulu hale getirebilmektedir; bu öğelerden biri ise sudur. İbadet yapılarının çok eski zamanlardan beri su ile ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Clare vd. (2019: 16)'ne göre dünyanın ilk tapınak yapısı

olarak bilinen ve deniz seviyesinden oldukça yüksek bir konumda yer alan Şanlıurfa Göbekli Tepe’de su sarnıçları inşa edilmiştir ve kayaya açılmış bir kanal da ayrıca neolitik dönemde su elde etme ve depolama stratejilerine işaret etmektedir.

İlk çağlardan günümüze insan ve mekân ilişkisi içerisinde varlığını sürdüren su ögesi, tasarımlara işlevsel ve estetik özellikleri ile dâhil olmaktadır. Gençtürk (2006: 48), suyun estetik özelliklerini; görsel, işitsel, psikolojik ve dokunma; suyun işlevsel özelliklerini ise rekreasyon, sirkülasyon kontrolü, iklimsel konfor sağlama ve gürültü kontrolü etkisi şeklinde sınıflandırmıştır. Bunların dışında su, sembolik nedenlerle de mekân tasarımlarında kullanılabilir.

Suyun insan yaşamındaki önemi ve İslam mimarisinde yer alışı şekilleri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. “Su, hangi amaçlar için kullanılmakta; ne gibi faydalar sağlanması istenmektedir?” konusu ise çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Görünen ile birlikte görünmeyen etkiler yani tasarımın algısal etkilerinin bulgulanması hedeflenmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de yer alan içerisinde su ögesinin kullanıldığı camiler, basılı ve dijital literatür üzerinden taranmış ve örneklem belirlenmiştir. Örneklem en çok örneğin bulunduğu Marmara Bölgesi ile sınırlandırılmıştır.

1. Mekân ve Mekânsal Algı

Mekân sözcüğü Arapça’da “oluş, varoluş, olmak” anlamına gelen “kevn” kelimesinden türemiş olup Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “yer, bulunulan yer, ev, yurt, uzay” anlamlarını içermektedir (URL-1). İslam filozofları ise mekânı, “kuşatan cismin, kuşatılan cismin dış yüzeyiyle örtüşen iç yüzeyi” şeklinde tanımlamışlardır (Kutluer, 2003: 550). Mekân kavramı birçok mimarlık kuramcısı tarafından tanımlanmış olmasının yanı sıra felsefe, sosyoloji, tarih, sanat, dini bilimler, edebiyat, coğrafya gibi pek çok bilim dalı için de çalışma konusu olup multidisipliner bir kavramdır.

Mekân en basit tanımıyla bir kişi veya grubun yeridir. Mekân insanın, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıların içinde yer aldığı, sınırları kapsadığı örgütlenmenin yapı ve karakterine göre belirlenen bir boşundur (Gür, 1996: 43-44). Mekânın “boşlukların sınırlandırıldığı yer” olarak ifade edilmesi Zevi (2015: 24), tarafından şöyle aktarılmaktadır: “mimarlığa özgü mekân deneyimi, insanın eserinin ‘boşluklara’ sınırlar getirdiği, yani ‘kapalı’ mekânlar belirlediği her yerde devam eder”. Boşlukların çeşitli fiziki ya da algısal unsurlarla sınırlandırılması ile oluşturulan alanlar bir mekân tanımlar. Mekânın kullanıcıya hissettirdiği ve oluşturduğu etki ile mekân hissedilmekte, kavranmakta ve algılanmaktadır. Algı, gösterilenin yani somut olanın ötesinde bir içeriğe sahiptir. Bireysel olarak küçük veya büyük farklar olabileceği gibi genel bir algı oluşturmak da mümkündür.

Literatürde bir süreç olduğu vurgulanan ve pek çok farklı tanıma sahip olan algı, “duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme süreci” (Cüceloğlu, 2018: 95); “çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlanması süreci” (Atkinson vd., 1995: 185) olarak tanımlanmıştır. Algı kavramı bir anlama ve anlamlandırma sürecidir. Kişi bu süreçte çevresinden gelen uyarıları kendi zihninde belirli bir kavrama ve yorumlama aşamalarından geçirecek anlamlandırır ve mana yükler.

Algılama süreci çevreden gelen fiziki uyarıcıların yanı sıra içsel uyarılar, bellek ya da kültürel unsurların da etkisiyle gerçekleşmektedir.

Mekânı duyu organları ile hissetmek, mekânı kavramanın ve algılamanın ilk adımını oluşturmaktadır. Duyu organları ile beyne iletilen fiziksel unsurlar, kişilerin farklı içsel uyarılarına da bağlı olarak beyinde bir simge oluşturmaktadır. Kişi içinde bulunduğu şartlarla zihinsel değerlendirme, kavrama yaparak mekâna farklı anlamlar yüklemekte, mekânı algılamaktadır (Tayılga, 2021: 13). Mekânın sahip olduğu farklı niteliklere sahip fiziki unsurlar, kullanıcı için bir algı unsurudur. Bu bağlamda, tüm duyu organları ile hissedilebilen su da mekân tasarımında bir algı unsuru oluşturmaktadır.

1.1. Mekân Tasarımında Bir Algı Unsuru Olarak Su

Su, insanın algılama sırasında tüm duyularını aktif olarak kullanabileceği bir öğedir. Mekân tasarımına dâhil edilen suyun vereceği mesajlar, mekânsal algıyı etkileyecek ve yönlendirecektir.

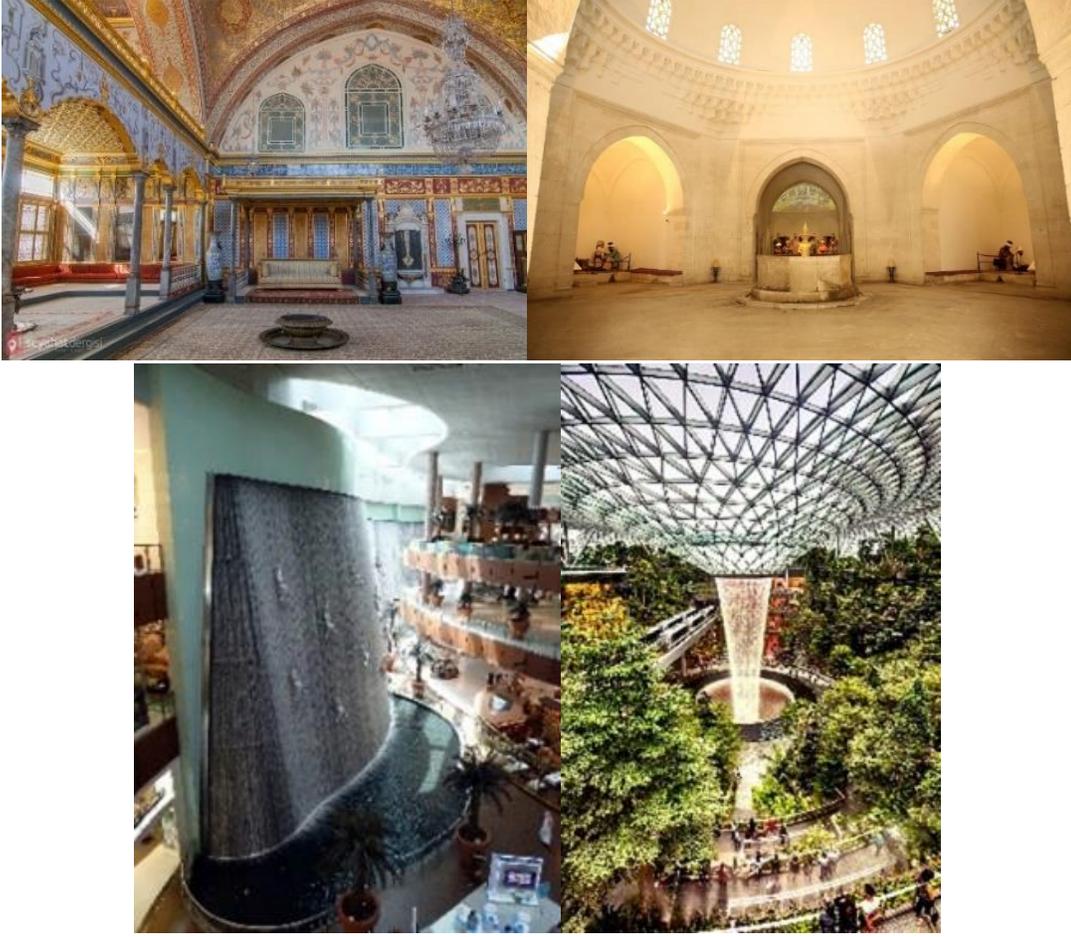
Bektaş (2003: 17), insanın suyu algılamasını “Su saydamdır ama görürüz. Dokunuruz ama tutamayız. Kokuyorsa içemeyeceğimizi biliriz. Çalkalanınca, dalgalanınca, akınca, püskürtülünce, fişkirinca, vb. duyarız.” cümleleriyle ifade etmektedir. Durağan ve akan su mekân içerisinde bulunan kullanıcılar üzerinde farklı etkiler oluşturmaktadır. “Tasarımda durgun su olarak kullanıldığında mekânda sessizlik, dinginlik hissi yaratırken, hareketli tasarlandığında ise heyecan hissi veren dinamik bir yapıya bürünür (Cengizoğlu, 2015: 47)”. Su sesinin dinlendirici özelliği olduğu bilinmekte ve su sesi tedavi amaçlı da kullanılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilen darüşşifalarda psikolojik rahatsızlığı olan hastalar için müzikle birlikte suyun sesinin de kullanılarak rehabilitasyon yapıldığı bilinmektedir.

Kürkçüoğlu ve Akın (2013: 162) ise; suyun farklı yönünü ele almakta ve suyun mekân içerisindeki işitsel etkisini su sıçrarken, şırıldarken mekâna seslerini ve desenini ekleyerek insan-çevre ilişkisini etkileyebilir şeklinde ifade etmektedir. Mekân içerisinde suyun bilinçli kullanımıyla istenmeyen, rahatsız edici sesler de engellenebilir. Suyun işitsel özellikleri sebebi ile mekân içerisindeki sesleri perdelemek için işlevine bağlı olarak ihtiyaç duyulan mekânlara dâhil edildiği de bilinmektedir.

Su, bazı yapılarda işlev belirlerken (yüzme havuzları, termal yapılar vb.) bazı yapıların iç mekânlarında ise bir tasarım elemanı olarak kullanılmaktadır. Uzun (1999: 12), suyun mekân tasarımına dâhil edilmesini bağlayıcı ve birleştirici yönleriyle şu şekilde açıklamaktadır:

“Suyun diğer özellikleri arasında, iki farklı mekânı birleştiren “bağlayıcı” fonksiyonu sayılabilir. Birçok dağınık parçayı bir bütün içinde toplayabilir veya bir mekânı birçok parçaya bölebilir. Su ve mekân arasında olan bu ilişki bir odak, bir çekim merkezi oluşturarak, suyun birleştirici işlevini ortaya koyar (Uzun, 1999: 12)”.

Geçmişten günümüze pek çok farklı yapı türüne ait iç mekânlarda kullanılan su, mekân içerisinde bir odak noktası oluşturmuştur (Görsel 1) (Görsel 2) (Görsel 3) (Görsel 4).

Görsel 1. Topkapı Sarayı Harem (seyahatdergisi.com)

Görsel 2. Edirne İkinci Beyazıt Külliyesi Sağlık Müzesi (trthaber.com)

Görsel 3. The Dubai Mall (commons.wikimedia.org)

Görsel 4. Singapur Changi Havalimanı (architecturaldigest.in)

2. Dini Mimaride Bir Tasarım Elemanı Olarak Su Kullanımı

Su; pek çok inanç, din ve kültürde önemli sayılmaktadır, hem somut hem de sembolik olarak değer verilmekte ve farklı mesajlar içermektedir; bu mesajlar, zaman zaman ritüeller oluşturmakta zaman zaman ise yasakları ve yapılacakları işaret etmektedirler. “Her dinde ve kültürde yaratılışın temelindeki aslı unsur olduğuna inanılan su evrensel bir sembol (arketip) olarak hayat, sonsuzluk, yenilenme, iyileşme, temizlenme, doğurganlık ve kutsallık özellikleriyle ilişkilendirilmiştir (Gürkan, 2009: 440)”. Gerek somut, gerek soyut anlamları ile suyun insanlar üzerindeki algı etkisinin zengin bir içeriğe sahip olduğu, hem işlevsel hem inanç, hem de spiritüel manada bir karşılığının olduğu bilinmektedir. “Dünya genelinde pek çok kültürün geleneklerinde hem yaratıcı hem de yok edici olarak

tasvir edildiği bilinmektedir (Erdönmez Dinçer ve Görgülü, 2015: 42)”. Tüm bu nedenlerle, pek çok farklı dine ait yapı tasarımında, mekân ve su arasında ilişki kurulduğu; suyun kıymetli ve sembolik özellikleriyle gerek dış mekân gerekse iç mekânda varlığını sürdürerek tasarıma dâhil edildiği bilinmektedir (Görsel 5) (Görsel 6) (Görsel 7).

Görsel 5. Japonya Water Temple (inspiration.detail.de)

Görsel 6. Church on the Water (arkitektuel.com)

Görsel 7. Taç Mahal (cnnturk.com)

Su konusuna ilahi dinler bağlamında bakıldığında, verilen değerlerin yerinin, dini ritüeller ve kutsal kitaplarda yer alışıyla ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

“Üç kutsal kitap olan; Tevrat, İncil ve Kur’an da suyun insanlara, hayvanlara ve bitkilere birer tamamlayıcı, ayrılmaz bir parça veya çok mucizevi bir madde olarak gönderildiğini belirtmektedir. İlahi kitaplar açısından su incelendiğinde tarih suyun tarihi ile başlamıştır, denilebilir. (...) İlahi ve beşeri dinler suya toplam dört fonksiyon yüklemişlerdir. Bunlar ilk madde, temizleyici, canlandırıcı ve yargılama vasıtasıdır. İlahi ve beşeri dinler açısından suyun fonksiyonu incelendiğinde kültürler ve emirler arası etkileşimlerin olduğu anlaşılmaktadır (Zehir, 2000: 175-176)”.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’te suyun kutsal bir öneme sahip olduğu ve aynı zamanda dini eylemlerin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Örnek olarak, su ögesinin

Yahudilikte mikve¹nin ana ögesi olması, Hıristiyanlıkta vaftiz² töreninde kullanımı, İslamiyet'te ise abdest almak için gerekliliği verilebilir. Özetle su, hem kutsal hem de yapısal olarak dini mimaride yer alan bir tasarım elemanı olmuş ve fiziki/somut ve algısal/soyut yönü ile öne çıkarılmıştır.

3. İslam Dini Mimarisinde Su Öğeleri

İslam dini kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de su ile ilgili pek çok ayet yer almaktadır. Su; özel bir karşılığa sahiptir, Allah tarafından sunulmuş bir nimettir, lütuftur, kıymeti bilinmesi gereklidir. Su tüm canlıların yaşam kaynağıdır. Kutsal kitapta ırmak, pınar, deniz gibi farklı formları ile sudan söz edilmekte ve insan yaşamındaki önemi vurgulanmaktadır.

“O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir (Nahl Suresi, 10, Kur'an-ı Kerim, URL-2)”.

Bir ceza unsuru olarak ise tufan gibi olaylar üzerinden yer verildiği bilinmektedir.

“Andolsun, biz onu (tufan olayını) bir ibret olarak bıraktık. Var mı düşünüp öğüt alan? (Kamer Suresi, 14, Kur'an-ı Kerim, URL-2)”.

Müslümanların bedenlerinin ibadetlere hazır olması için gereken temizliğin sağlanması için gusül abdesti veya farz ibadetlerinden biri olan namaz ibadeti öncesinde abdest almak için ise suyun bulunamaması durumunda alternatif çözüm varlığı olarak teyemmüm olmasına karşın su ile yapılacak temizlik koşullarının mümkünse öncelikli olduğu; bu nedenle suyun bir ihtiyaç, arınma aracı olarak gösterildiği ve çok önemsendiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in “Sadakanın en faziletlisi su teminidir (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 41; İbn Mâce, “Edeb”, 8; URL-3)” dediği bilinmektedir. Akçıl Harmankaya (2019: 4) aktarımıyla; “Bu nedenle de çeşme, sebil ve şadırvan gibi su yapılarının inşa edilmesi en önemli hayırların başında gelmektedir” ifadesi mimari miras unsurlarına da açıklık getirmektedir.

İslam dininde su, son derece önemli bir öge olarak mekânlara ve kullanıcılara işlevsel fayda sağlar. Suyun akan veya durağan olma özellikleri, yansıtıcılığı ve akan suyun çıkardığı ses ile mimari tasarıma katkı sağlamanın yanı sıra kullanıcının da dini duygularını arttırdığını söylemek mümkündür. Suyun cennet tasviri ile ilişkilendirilmiş bir öge olması nedeniyle de, özellikle İslam dini yapılarının iç ve dış mekânlarında yer verildiği düşünülmektedir.

3.1. Camilerde Suyun Kullanım Amaçları

İslam dininde Müslümanların topluca namaz kıldıkları, ibadet ettikleri ana mekân camilerdir. “Cami mekânı, camide gerçekleştirilen en önemli ritüelin, yani namazın

¹ Sinagoglarda bulunan arınma havuzu (URL-3).

² “Hristiyanlıkta doğduktan kısa bir süre sonra çocuğa ilk günahını silmek ve onu Hristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem (URL-1)”.

doğasına uygun bir şekilde oluşturulmuştur (Nasr, 2019: 56)”. İbadetin ise öncül koşulu bedenen ve ruhen temiz olmaktır. Temizlik için alınan abdest için gereken ise öncelikle sudur. Bu nedenle, camilerde su ile ilgili öğelere yer verilmektedir. Camilerde su kullanımının gerekli görülme nedenlerinden başlıcaları;

- Tüm canlılar için yaşam kaynağı olması, içme-kullanma suyu için var olan fizyolojik nedenler,
- Abdest alabilmek ve ibadete temizlik açısından hazır olabilmek için işlevsel/inanca ait nedenler,
- Serinlemek gibi diğer işlevsel nedenler,
- Görsel, işitsel yönleri ile estetik nedenler,
- Taşıdığı mesajlarla sembolik nedenler,
- Rahatlatıcı özelliği ile de psikolojik nedenler olarak özetlenebilir.

Suyun kullanımı ile ilgili öğeler, genellikle cami içerisinde yer alan ana ibadet mahalli olarak adlandırılan harimde veya avluda konumlandırılmaktadırlar.

3.1.1. Fizyolojik Nedenler

Su içmek insanın en temel fizyolojik ihtiyaçlarından biridir. İslam dini mimarisinde önemli bir yapı türü olan çeşmeler, özellikle toplulukların bir araya geldiği mekânlar olan camilerin iç mekânında ve çevresinde inşa edilmektedirler. Türkiye’de çok sayıda caminin bu özelliğe sahip olduğu bilinmekle birlikte örnek olarak Süleymaniye Camii verilebilir, cami içerisinde çeşmeler bulunmaktadır (Görsel 8). Evliya Çelebi’nin “bütün cemaat tatlı suyundan içip susuzluklarını giderirler (Dağlı ve Kahraman, 2008: 113)” ifadesinden de anlaşılacağı üzere çeşmeler abdest almak için değil; içme suyu sağlamak amaçlı yapılmıştır.

Görsel 8. Süleymaniye Camii İçi Çeşme (Yazar Arşivi, 2020)

Bunlara ek olarak; cami içerisinde ve çevresinde yer alan su öğeleri, sadece insanlar için değil tüm canlılar için bir yaşam kaynağı oluşturmaktadır. Hayvan ve bitkiler de, su öğelerinden çeşitli şekillerde faydalanarak yaşamlarını devam ettirmektedirler.

3.1.2. İşlevsel Nedenler

“Temizlik, İslamiyet’in temel özelliklerindedir” vurgusu, çalışmada önemle üzerinde durulan bir konudur. Namaz ibadeti öncesinde temizlenme için abdest alma koşulu olması nedeniyle İslam inancına hizmet eden mimari yapılarda su ile ilişki kurulduğu gözlemlenmektedir. Özellikle ibadethanelerde, konutlarda ve kamusal yapılarda abdest şartı için yapı-insan-su ilişkisi kurulmuştur.

Geçmişten günümüze, Müslüman toplumun, abdest alması için yapı içerisinde ve yapılı çevrede; şadırvanların tasarlandığı bilinmektedir. Prof. Dr. Yılmaz Önge tarafından yapılan araştırmaya göre; “Şadırvan tipinin Anadolu'daki en eski örneklerinden birisi VIII. yüzyılda Emeviler zamanında yapılan Harran Ulu Camii'nin avlusunda görülmektedir (Özyurt, 1991: 117)” (Görsel 9). Şadırvanlar, fonksiyonunu korumakla beraber, zaman içerisinde gelişerek cami mimarisi dış mekânı için vazgeçilmez bir tasarım unsuru olmuştur (Görsel 10) (Görsel 11).

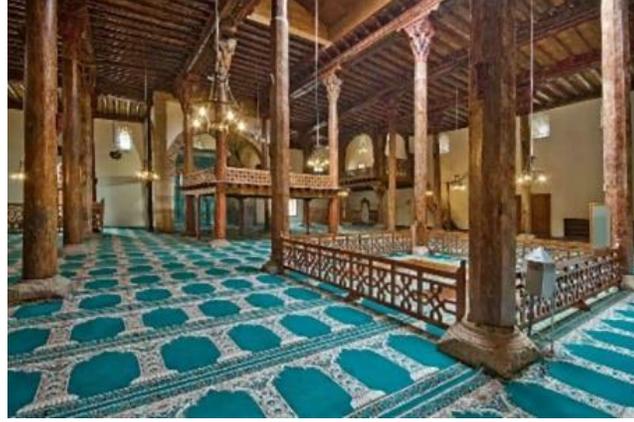
Görsel 9. Harran Ulu Cami (ajansurfa.com)

Görsel 10. Kılıç Ali Paşa Camii (Yazar Arşivi, 2020)

Görsel 11. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii (Yazar Arşivi, 2020)

Su kullanımı, cami dış mekânlarında şadırvan ve süs havuzu kullanımı ile karşılık bulurken; cami iç mekânı olan harimde de su ögesine geçmişten günümüze ulaşan pek çok mimari tasarımda yer verildiği görülmektedir. Beyşehir Eşrefoğlu Camii kış aylarında yağın karın birikmesi için caminin ortasında havuz olarak tasarlanmış “karlık” terimiyle

adlandırılan bir alan bulunmaktadır (Görsel 12). Suyun camilerde çeşitli biçimlerde kullanımının; iklimsel konforu dengelediği, sıcaklığı azaltarak kullanıcıların serinlemesine olanak sağladığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra fiziki varlığı ile su ögesi, kullanıcıların mekân içerisinde yönelmesi ve sirkülasyonun kontrolüne fayda sağlayarak mimari mekânı biçimlendirir.

Görsel 12. Beyşehir Eşrefoğlu Camii İçi Karlık Havuzu (tarihli-sanat.com)

3.1.3. Estetik Nedenler

Camilerde kullanılan su öğelerinin genelde abdest almak, su içmek, serinlemek gibi işlevsel kullanım amacına sahip olduğu zannedilse de aslında diğer yandan bu öğeler cami atmosferine sağladıkları önemli estetik katkılar nedeniyle camilerde bulunmaktadır (Görsel 13) (Görsel 14).

Görsel 13. Kasımiye Medresesi (kulturportali.gov.tr)

Görsel 14. Şakirin Camii (Yazar Arşivi, 2020)

Su öğeleri akan ya da durağan su için kullanılabilir. Akan suyun çıkardığı ses cemaatin oluşturduğu bireysel seslerin bir araya gelmesi ile hissedilen gürültüyü perdeleyerek rahatsız edici bir şekilde algılanmasını önlemekte; böylece işitsel konfor ve estetik sağlamaktadır. Durağan su ise, suyun yapısal özelliği sayesinde cami iç mekânını

yansıtarak mekân algısını olumlu etkilemekte ve görsel olarak estetik katkıda bulunmaktadır. İzlenebilir su ögesi; insanları dinlendiren, huzur ve sakinlik veren gücü ile farklı biçimlerde günümüz tasarımlarında da kullanılmaya devam etmektedir.

3.1.4. Sembolik Nedenler

Camilerde bulunan mekân ve bölümlerde çeşitli sembollere yer verilerek kullanıcı algısı üzerinde etki sağlanmıştır. Suyun durgun ya da akan su olması veya sığ ya da derin olması ruhsal arınma, yenilenme, yaşam ve ölüm duyguları gibi farklı mesajları da içeren; dünya ve ahiret hayatını kullanıcı zihninde canlandıran sembolik öğeler olarak değerlendirilmektedir (Görsel 15).

Görsel 15. Cami Mimarisinde Suyun Varlığının Sembolü (Narimani ve Sarbangholi, 2016: 226).

3.1.5. Psikolojik Nedenler

Su, cami mekânlarında kullanımı ile mekân ve kullanıcı etkileşiminde ibadet yapılarından beklenen ve olması gereken atmosferi vurgulayıcı, dinlendirici, olumlu duyguları pekiştirici, düşündürücü olması gibi psikolojik etkileri nedeniyle de tercih edilmekte ve bir tasarım elemanı olarak kullanılmaktadır. Suyun insan psikolojisini olumlu yönde etkilediği bilinmekte, camilerde kullanılan su öğeleri kullanıcıda 'huzur' ve 'dinginlik' etkilerini öne çıkarmaktadır. Suyun; insanı psikolojik olarak sakinleştirdiği, dinlendirdiği, suyu izlerken huşu içerisinde ibadetini yaptığı, tam bir konsantrasyon sağlayabilmek için mekan algısını desteklediği söylenebilir.

Bunun yanı sıra kullanıcı belleğinde abdest kavramının su ile ilişkilendirilmesi ve mekânda hem görsel hem de işitsel olarak yer alan suyun abdesti çağrıştıran duyguları kuvvetlendireceğini söylemek mümkündür. Şentürk (2004: 45)'ün "abdest alırken veya aldığınızda neler hissediyor ve neler düşünüyorsunuz" sorularını sorarak yaptığı araştırma "abdestin kişiler üzerinde maddi ve manevi yönden etkili olduğu, onlara temizlik, rahatlık, zindelik, canlılık, güven, cesaret ve huzur verdiği, onları bu duygular

içinde namaza hazırlayan bir fonksiyon icra ettiği” sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunlara ek olarak abdest, sağlık ve hijyeni destekleyerek kişide, doğru ve olması gereken şekilde ibadete hazır olduğu duygusu ile güvenlik, sakinlik ve korunmakta olduğu düşüncelerini de hissettirebilmektedir.

4. Cami İç Mekânlarında Müstakil Su Öğeleri

Müstakil kelimesi, kendi başına bağımsız olmayı ifade etmektedir; genel kurgunun bir parçasıdır ama ayrı özelliğe sahiptir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde de müstakil, “kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız” şeklinde tanımlanmıştır (URL-1). Bu nedenle çalışmada bağımsız, tekil durumu ile müstakil su öğeleri ifadesi kullanımı uygun görülmüştür.

Literatürde, müstakil su öğelerini Önge (1981: 120), müstakil suluklar olarak tanımlamış olup şu şekilde ifade etmektedir: “zeminden bir kaide ile yükseltilmiş, fıskiyeli bir kâse veya çanakta ibaret görünüşleri ile şadırvana benzerler. Bazıları, üstten dökülen suları toplayan, alçak kenarlı bir hazne veya teknenin içine yerleştirilmişlerdir.” Genel olarak bir tasarım yaklaşımına sahip olan cami iç mekânlarında bulunan müstakil su öğeleri, fıskiyeli olmak zorunda değildir.

Cami iç mekânlarında müstakil su öğelerinin kullanımı geçmişten günümüze süregelen bir uygulama olduğu bulgulanmakla birlikte örnek sayısı oldukça azdır.

4.1. Yöntem, Örneklem ve Örneklem Bulguları

Ampirik bir incelemeyi kapsayan çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye’de bulunan camilerde müstakil su öğelerini incelemek amaçlanmıştır. Yapılan basılı ve dijital literatür çalışması ile Marmara, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde 10 adet cami tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularını netleştirmek ve kapsamı sınırlamak amacıyla örneklem kümesi, Marmara bölgesinde inşa edilen camiler olarak belirlenmiştir. İnşa edilen camilerin 7 tanesinin iç mekânında müstakil su öğeleri bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yapılar içerisinde yer alan müstakil su öğeleri konumları, biçimsel özellikleri, kullanım amaçları ve suyun özellikleri yönünden ele alınmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de Yer Alan Camilerin İç Mekânlarında Kullanılan Müstakil Su Öğeleri

Örneklem	Konumu	Biçimsel Özellikler	Kullanım Amacı	Suyun Özellikleri	Görsel
<i>Bursa I. Murat Hüdavendigar Camii (1366)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında	Altıgen plan şeması	İşlevsel ve estetik nedenler	Akan su	 (bursaseyirdefteri.com)
<i>Bursa Ulu Camii (1400)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında	Çokgen plan şeması	İşlevsel ve estetik nedenler	Akan su	 (kulturportali.gov.tr)
<i>Bursa Yeşil Camii (1419)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında	Altıgen plan şeması	Estetik nedenler	Akan su	 (kulturportali.gov.tr)
<i>Edirne Selimiye Camii (1575)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında müezzin mahfilinin altında	Kare plan şeması	Estetik nedenler	Akan su	 (aa.com.tr)
<i>Şişli Camii (1949)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında	Altıgen plan şeması	Estetik nedenler	Akan su	 (wikiwand.com)
<i>Ataşehir Mimar Sinan Camii (2012)</i>	Giriş kapısı ve mihrap aksında müezzin mahfilinin içerisinde	Kare plan şeması	Estetik nedenler	Akan su	 (hassa.com/tr)
<i>Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii (2015)</i>	Mihrap aksında	Kare plan şeması	Estetik nedenler	Akan su	 (Yazar Arşivi, 2020)

Türkiye’de yer alan camilerden içerisinde müstakil su öğesi bulunan en eski örnek Bursa I. Murat Hüdavendigar (1366) Camii’dir. 1400’lü yıllarda Anadolu’da Bursa Ulu Camii (1400) ve Bursa Yeşil Camii (1419) iç mekânlarında işlevsel ve estetik nedenlerle inşa

edilmiş müstakil su öğeleri bulunmaktadır. Edirne Selimiye Camii (1575) müstakil su öğesi müezzin mahfili altında konumlandırılmıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde Türkiye’de 1949 yılında Şişli Camii’nde müstakil su öğelerinin bir örneği görülmektedir. 2000’li yıllarda ise özellikle tasarımları ile gündemde olan Ataçehir Mimar Sinan Camii (2012) ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii (2015) iç mekânlarında müstakil su öğeleri bulunmaktadır. İlk örneğine Edirne Selimiye Camii’nde rastlanan cami iç mekânında bulunan müstakil su öğesinin müezzin mahfili ile ilişkili olması durumu Ataçehir Mimar Sinan Camii’nde de görülmektedir.

4.2. Değerlendirme

Su, Anadolu topraklarında gerek kültür gerekse inanç çerçevesinde önemsenmiş, kutsal ve yaşamsal bir öğe olarak görülmüştür. İçilmesi ile sağlayacağı şifanın yanı sıra işitsel olarak yaptığı duysal katkı fark edilmiş, huzur-sağlık ve şifa nedenleriyle kullanılagelmiştir. Camilerin ibadet ve Yaradan ile buluşmanın kutsal mekânı olması nedeniyle taşıdığı uhrevi özelliklerin vurgusunun ‘su’ ile yapılmasının pekiştirici algısal etkileri görülebilmekte ve hissedilebilmektedir. Suyun bir diğer özelliği de görsel olarak sakinleştirici, keyif verici, dinlendirici, rahatlatıcı olumlu duyguları aktive edebilmesidir. Suyun bir manzara olduğu bilgisiyle cami içlerinde kullanılan su öğelerinin de bir merkez ve odak noktası oluşturmasının hedeflendiği söylenebilir.

Çalışmada, örneklem olarak belirlenen camiler üzerinden yapılan incelemelerde camilerin iç mekânlarında 14. yüzyıldan günümüze dek müstakil su öğelerine yer verildiği görülmüştür. Su öğeleri çoğunlukla cami giriş kapısı ve mihrap aksında konumlandırılmıştır. Köşeli formların biçim olarak tercih edildiği ve genellikle mermer malzemenin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çoğu camide işlevsel olarak kullanılmayan müstakil su öğeleri; estetik, sembolik ve psikolojik özellikleri ile mekâna katkı sağlamaktadırlar.

Özellikle geçmiş yüzyıllarda inşa edilen camilerin tasarımlarında kültürel etkileşim ve iletişim alanındaki teknik ve teknolojik nedenlerle dönem dönem belirli bölgelerde cami iç mekânlarında kullanılan müstakil su öğelerinin bir tasarım unsuru ve uygulanmasının tekrar etmesi nedeniyle bir akım oluşturduğu ve cami tasarımının ana bölümleri içerisinde özelleşmiş bir yere sahip olduğu açıktır. İnşaat sürecinde getireceği uygulamaya yönelik tesisat/suyun getirilmesi-devridaiminin sağlanması ve suyun olası yapısal olumsuz etkilerinin önlenmesinin ön görülmesi de önemlidir. Su, keyif olduğu kadar sızıntı, tesisat problemi gibi nedenlerle nem ve yalıtım problemlerine de sebep olabilecektir. Bu olası problemlerin de farkında olmak gerekmektedir. Örneklem incelendiğinde, yıllar boyu bu manada önemli bir problem yaşanmamasının, uygulama ve kullanım sürecinin göze alınarak iç mekân su öğelerinin özellikle yapılmasının bilerek, istenilerek olduğu görülmektedir.

Sonuç

Yaşamın devamı için bir ihtiyaç olmasının yanı sıra geçmişten günümüze pek çok kültürde önemli bir öge olan su; insan ile doğrudan ilişkili olup toplumsal hayatın, yerleşimlerin ve dolayısıyla mimarinin etkilenmesini sağlamıştır. Yapılan incelemeler insanın ilk yerleşimlerden itibaren su ögesine mimari tasarımlarda gerek yapı içerisinde gerek yapı çevrede yer verildiğini göstermektedir.

Farklı yapı türleri içerisinde kullanım amaçları ve biçimleri yönüyle de farklılaşan su öğeleri; mimaride önemli bir tasarım elemanıdır. İşlevsel, estetik, sembolik ve psikolojik nedenlerle su öğeleri yapı içerisinde veya yapı çevrede varlıklarını sürdürmektedirler. Pek çok yapı türünde bir tasarım elemanı olarak kullanılan su; çoğu din için taşıdığı anlam nedeniyle o dine ait yapı tasarımında da merkezi, ikonik ve sembolik bir unsur olarak kullanılmaktadır.

İslam dini ibadet yapılarında, merkeze su ögesini alan veya ibadet mekânı içerisine su ögesini dâhil eden çeşme, süs havuzu, şadırvan gibi uygulamalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Durağan ve akan suyun farklı biçimlerde kullanımlarıyla fiziki temizlenme ile birlikte ruhsal arınma, yenilenme, canlanma gibi işlevleri de karşılayan; dünya ve ahiret hayatı ile birlikte cennet tasvirini kullanıcı zihninde canlandıran sembolik bir algı unsurudur. Su, cami içerisinde işlevsel, estetik, sembolik ve psikolojik nedenlerle var olarak kullanıcı algısını etkilemekte ve yönlendirmektedir.

Su öğelerinin gelecekte de cami iç mekân tasarımlarında yer verilecek bir eleman olacağı düşünülmeye başlanmıştır. Bu nedenle yapılacak müstakil su öğelerinin tasarımında mekân içerisindeki konumunun, formunun, malzemesinin, renk ve dokularının seçiminin yanı sıra suyun sahip olduğu sembol ve mana içeriği bağlamında özelliklerin de bilincinde olarak yapılması önemli bir konudur.

Cami içerisindeki müstakil su ögesinin giriş kapısı-mihrap aksında harim mekânının orta noktasında yer alması simetri eksenini oluşturmakta bu durum ise mekânın algılanabilirliğini arttırarak vurgusal etkiyi kuvvetlendirmektedir.

Biçimsel özellikleri bakımından cami içerisindeki müstakil su öğelerinde çoğunlukla çokgen kenarlı (kare ve altıgen) geometrik formlar tercih edildiği görülmektedir. Birlikte çağın sağlamış olduğu teknik ve teknolojik imkânlarla beraber yeni formlarında denendiği bulgulanmıştır. Gelecekte inşa edilecek camilerde de kullanılacak su öğelerinin cami iç mekân tasarımı ve konsepti doğrultusunda biçimsel olarak da şekilleneceği öngörülmektedir.

Suyun aktığı yüzeye ait malzeme seçiminin yanı sıra özelliklerinin bilinçli tercihi, mimari öğenin sahip olduğu fiziksel özellikler (yükseklik, genişlik, biçim vb.) ve suyun akış otomasyonu ile ritmik bir işitsel algı oluşturularak algı yönlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Cami içerisinde yer alan su ögesinin, caminin uhrevi atmosferine katkı sağlayacak kullanıcıya huzurlu bir mekânda olduğunu hissettirecek şekilde sakin ve durgun, berrak ve/veya hareket hızı yavaş olan su tercih edilebilir. Hareket hızı yüksek, ses derecesi fazla olan su ise oluşabilecek gürültüleri baskılamak için kullanılabilir.

Mekân içerisinde su kullanımının öne çıkan ve mekâna karakter kazandıran bir tasarım elemanı olması kullanıcının belleğinde oluşan mekânın şekillenmesinde önemli bir unsurdur. Bu bağlamda; cami iç mekân tasarımında yer verilecek olan müstakil su öğelerinin bir odak noktası oluşturacağı ve işaret ögesi tanımlayacağı da unutulmamalıdır. Suyun, iç mekanda öge kullanımında bir kimliğinin olduğu, pek çok farklı görevi üstlendiği ve çalışmada sözü edilen nedenlerle ve/veya başka konsept oluşturma hedefiyle kullanılmaya devam edeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akçıl Harmankaya, N. Ç. (2019). *Edirne Selimiye Külliyesinde Bilinmeyen Bir Çeşme*. Art Sanat Dergisi, 12: 1-18.
- Altun, S. (2000). *Farklı Kültürlerde Mimarlık ve Su İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atkinson, R. L., R. C. Atkinson, E. R. Hilgard. (1995). *Psikolojiye Giriş*. Cilt 1, (Çev. Kemal-Mustafa Atakay, Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Bektaş, C. (2013). *Su İnsan*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Cengizoğlu, P. (2015). *Su ile Bütünleşen Bir Yapı Olarak 'İkincil Konutlar'*. Güney Mimarlık Dergisi, 20: 46-47.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1.Cilt 1. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdönmez Dinçer, M. E. ve Görgülü, T. (2015). *Dönüşen ve Yenilenen Bir Mekân Olarak Su*. Güney Mimarlık Dergisi, 20: 42-45.
- Erke Yaptı, D. (2015). *Su ve Mimarlık*. Güney Mimarlık Dergisi, 20: 24.
- Gençtürk, Z. İ. (2006). *Meydanlarda Su Ögesi Tasarımı: Sultanahmet ve Beyazıt Meydanları İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gür, Ş. Ö. (1996). *Mekân Örgütlenmesi*. Trabzon: Gür.
- Gürkan, S. L. (2009). *Su*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37: 440-442.
- Kutluer, İ. (2003). *Mekân*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28: 550-552.
- Kürkçüoğlu, E. ve Akın, O. (2013). *The effects of water elements in urban space perception: A case study in Üsküdar Municipality Square*. A|Z ITU Journal of Faculty of Architecture, 10(1): 159-175.
- Nasr, S. H. (2019). *İslam Sanatı ve Maneviyatı* (Çev. Ahmet Demirhan). İstanbul: İnsan.

- Narimani, P. ve Sarbangholi, H. S. (2016). *Introduction to the Symbol-Identification of the Presence of Water in Iran's Mosques Architecture*. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 6: 217-227.
- Önge, Y. (1981). *Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1: 115-121.
- Özyurt, O. (1991). *Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri*. Vakıflar Dergisi, 22: 117-132.
- Pala, İ. (2009). Su. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37: 442-443.
- Şentürk, H. (2004). *Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13: 37-62.
- Tayılga, G. (2021). *Mekânsal Algı Unsurlarının Günümüz Cami Mimarisi Örnekleminde Geleneksel Camiler Üzerinden Değerlendirilmesi: İstanbul Camileri*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Uzun, G. (1999). *Çevre Tasarımında Su Kullanımı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Clare, L., Kinzel, M., Sönmez, D. ve Uludağ, C. (2019). *Göbekli Tepe: Unesco Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar*. (Çev. Sera Yelözer). Mimarlık Dergisi, 415: 14-18.
- Zehir, C. (2000). Osmanlı Su Medeniyetinin Tarihi Gelişimi. Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum, 5-8 Mayıs 2000, İstanbul, 173-185.
- Zevi, B. (2015). *Mimarlığı Görebilmek*. (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: Daimon.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 24.09.2020).
- Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı. (URL-2: <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/> Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- İslam Ansiklopedisi. (URL-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr> Erişim Tarihi: 05.08.2021).

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Topkapı Sarayı Harem.

<https://seyahatdergisi.com/topkapi-sarayi-giris-ucreti-ve-ziyaret-saatleri/> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 2. Edirne İkinci Beyazıt Külliyesi Sağlık Müzesi.

<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/edirne-saglik-muzesinin-ziyaretci-sayisi-artti-404254.html> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 3. The Dubai Mall.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Waterfall,_The_Dubai_Mall_\(8668520922\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Waterfall,_The_Dubai_Mall_(8668520922).jpg) (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 4. Singapur Changi Havalimanı.

<https://www.architecturaldigest.in/content/singapore-changi-airport-worlds-tallest-indoor-waterfall-safdie-architects/> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 5. Japonya Water Temple.

<https://inspiration.detail.de/the-water-temple-japan-109713.html?lang=en> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 6. Church on the Water.

<https://www.arkitektuel.com/su-uzerindeki-kilise/> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 7. Taç Mahal.

<https://www.cnnturk.com/seyahat/hindistan-tac-mahal-ziyaretci-sayisini-sinirleyacak> (Erişim Tarihi: 04.08.2021)

Görsel 8. Süleymaniye Camii İç Çeşme.

Gamze Tayılga, 2020.

Görsel 9. Harran Ulu Camii.

<https://www.ajansurfa.com/kultur-sanat/harran-ulu-cami-restore-ediliyor-h31145.html> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 10. Kılıç Ali Paşa Camii.

Gamze Tayılga, 2020.

Görsel 11. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii.

Gamze Tayılga, 2020.

Görsel 12. Beyşehir Eşrefoğlu Camii İç Karlık Havuzu.

<https://www.tarihlisanat.com/esrefoglu-camii/> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 13. Kasımiye Medresesi.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/kasimiye-medresesi> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Görsel 14. Şakirin Camii.

Gamze Tayılga, 2020.

Görsel 15. Cami Mimarisinde Suyun Varlığının Sembolü.

Narimani, Parya ve Hassan Sattari Sarbangholi. "Introduction to the Symbol-Identification of the Presence of Water in Iran's Mosques Architecture." *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* 6 (2016): 217-227.

Bu makale iThenticate intihal tespit yazılımıyla taranmıştır. / This article has been scanned by iThenticate plagiarism detection software.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. / In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.

Araştırma iki yazar tarafından yürütülmüştür (Katkı Oranları: %50-%50). / The research was conducted by two authors (Author Contributions: 50%-50%).

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.